

ИВАН КОСТАДИНОВ РАДОВ – НОВОПАЗАРСКИЯТ СЪЗАКЛЯТНИК ОТ ШУМЕНСКОТО (СТАРОЗАГОРСКОТО) ВЪСТАНИЕ 1875 Г.

Радостин Радев

IVAN KOSTADINOV RADOV – THE NOVI PAZAR’S CO-CONSPIRATOR FROM SHUMEN (STARA ZAGORA) REBELLION UPRISING, 1875

Radostin Radev

Abstract: *This article presents the activity of the teacher and revolutionist Ivan Kostadinov Radov and his role in the Stara Zagora (Shumen) Rebellion Uprising, 1875. He is one of the participants who took part in the preparation and set-up of the Rebellion Uprising on the territory of Novi Pazar. After the Rebellion’s suppression of the uprising, the name of Ivan Kostadinov Radov remained a symbol of the combat for freedom and independence of the Bulgarian nation in the region of Novi Pazar.*

Key words: *Stara Zagoras’s Rebellion Uprising, Shumen’s Uprising Rebellion, 1875, Ivan Radov*

Заради близостта си до гр. Шумен Нови пазар и прилежащите села не могат да останат в сянка на национално-революционните движения в региона през третата четвърт на XIX век. Безспорно е наличието на таен революционен комитет в град Нови пазар като поделение на Шуменския революционен комитет¹. Такива поделения има също в селата Енево, Каспичан (днес град със същото име, б.а. Р.Р.) и Кюлевча (Grozdev, Zlatkov 1983: 127). Те са създадени с помощта на шуменски

¹ Годината на създаването на Шуменския революционен комитет все още е дискуссионен въпрос и се спори дори по проблема дали Васил Левски е посещавал града. Сигурно е единствено, че е съществувал комитет с поделения по околните села, защото се знае, че Йордан Върбанов организира десетина души от Дивдядовския комитет, които планират да освободят заловения Апостол. След разкритията във Вътрешната революционна организация през 1872 г. много революционно настроени граждани се принуждават да напуснат града, а създаденият революционен комитет се саморазпуска. Той е възстановен едва през септември 1873 г. и се оглавява от П. Волов, който остава начело на организацията и през 1874 – 1875 г. (Georgiev et all.: 198-199).

революционери, членове на Шуменския таен революционен комитет, чийто председател от 1873 до януари 1875 г.² е Панайот Волов³.

Революционни идеи в Новопазарско се разпространяват освен чрез Волов и от други видни дейци на комитета в Шумен, като Кръстю Кючуков, Върбан Йорданов (син на Йордан Върбев), Петко Вълнаров и др.⁴ Те имат различна историческа съдба и отговорности. Кръстю Кючуков напр., като член на Шуменският комитет, отговаря за организационната и пропагандна работа и за тайната поща.

През 1874 г. Върбан Йорданов работи в житарската кантора на баща си Йордан Върбев на гара Каспичан. През 1875 г. оттук заминава за Русе, за да стане малко по-късно войвода на Червеноводската чета⁵. В Новопазарският таен революционен комитет влизат видни и будни новопазарски граждани, като Коджа Пеньо Куртев, Гани Станчев Дяков, който е касиер на комитета, Ради Жеков⁶, Иван Костадинов Радов, Николчо Христов, Атанас Радов, Слави Янев, Неделчо Басмаджи (DA-Varna, f 76k). Дейността на комитета се пази в дълбока тайна както заради неблагоприятните условия на революционна дейност в града, така и поради бдителност от страна на властите и близостта на Шуменският военен гарнизон.

За подготовката на въстанието в Новопазарско активно работят Атанас Радов, Неделчо Басмаджи. Те са активно подпомогнати от учителя от местното училище Иван Костадинов Радов. Целта е била при избухването на въстанието новопазарци да се присъединят към въстаниците от Шумен и Червена вода. За бъдещите въстаници трескаво се набавя оръжие, шият се униформи и се подготвят тескерета (открити пътни листове, издавани от местната власт, с които младежите да се придвижат безпрепятствено до уречените за събиране места). Във връзка с

² Тази версия е остаряла (Dzhumaliev 1960). Тя е породена от обстоятелството, че през януари с. г., във връзка с прословутата „Шуменска сватба“, станала повод за написването на „Криворазбраната цивилизация“, П. Волов, заедно с още двадесетина младежи, са арестувани и изправени пред съда. Част от подбудителите на броженето (на 16 януари 1875 г. са набити няколко чужденци) са осъдени условно, а други са изпратени с влак през Каспичан в Русе, където заседава по-висша инстанция на съда. Волов е арестуван, но това не го сваля от председателството на Шуменския революционен комитет. По-скоро може да се каже, че той се издига в йерархията на революционното движение, защото от април 1875 г. активно контактува с Букурещкия революционен комитет и лично с Ботев и Стамболов. През август с. г. напр. присъства на събрание на комитета в Букурещ заедно с дейци от българските земи където се взема решение през септември да избухне въстание в България. (Georgiev et al. 2019: 202-203).

³ Penkov 1960: 228-229; Popov 1960; Dzhumaliev 1960: 83.

⁴ Penkov 1960: 230-231; Popov, cit po Dzhumaliev 1960: 84.

⁵ През август 1875 г. Българският революционен комитет в Букурещ решава да вдигне въстание в България (Stoqnov 2010: 234-239). Ст. Стамболов заминава за Ст. Загора, а За Русенско е определен да отговаря Никола Обретенков. Поради наличието на голям турски гарнизон в Русе той взема решение бунтовническата дейност да бъде насочена към близкото село Червена вода, където дълги години учителства революционерът Тома Кърджиев (Obretenov 1983:196).

⁶ Ради Жеков, или както е по-известен като поп Ради, е баща на бъдещият известен професор по география Жеко Радев – основоположник на геоморфоложката наука в България, и дядо на детската писателка Калина Малина (Калина Малина е псевдоним на Райна Иванова Радева) (Grozdev 2022).

последното Иван Радов изпълнява поставената му важна задача а именно – изготвянето на фалшифицирани тескерета. Заради близостта му с търговеца (житар) от гара Каспичан Юрдан Василев – шуменец и както вече посочихме, баща на член на Шуменския таен революционен комитет, войводата на бъдещата Червеноводска чета е Върбан Йорданов. Заради факта, че владее писмено и говоримо турски език учителят Радов изготвя тескерета за препращане на младежи революционери по железницата към Русе и Червена вода за участие в бъдещото въстание. За целта той използвал личния печат на Юрдан Василев, представяйки го като „поръчител“ и „гарант“ на пътуващите.

Независимо от конспиративната обстановка, за подготвянето на въстанието в региона знаят немалко българи, понеже в едно еснафско общество това трудно може да се скрие задълго. Между посветените или поне информираните за подготвяното е и наскоро назначеният (встъпва в длъжност на 21 август 1872 г.) Варненско-Преславски владика Симеон⁷. Въпреки контактите си с Христо Ботев (Lyubanova 2001: 25-36), Варненско-Преславският митрополит по принцип е противник на революционното движение, което определя като „противонародно и вредително“ дело. Поначало митрополит Симеон е привърженик на идеята за предимството на културните борби и завоевания. За него е безумие да се води въстание в една укрепена и заета със силни гарнизони област, каквато е четириъгълникът Варна – Шумен – Русе – Силистра. Съчувственото му отношение към страданията на българите ясно проличава в старанията му за събиране и изпращане на Екзархията на точни и подробни сведения за повереното му паство, но по отношение на революционната дейност е безкомпромисен неин противник. Затова Симеон Варненски и Преславски уведомява с писмо турските власти за противозаконната дейност на учителя Иван Радов и въобще за подготвяните въстанически действия (Florova 1968: 167-171).

Поради слабата подготовка на въстанието, силните турски гарнизони в Шумен и Русе, предателствата, страха и други причини, в Русенско и в Шуменско не започват сериозни бунтовнически действия. Червеноводската чета, за която има най-много сведения, е в състав от 21 четници (според други автори едва 17, б.а. Р.Р.). Тя тръгва от селото начело с избрания войвода Върбан Юрданов, едва на 21 септември – деня, определен от Букурещкия комитет за начало на въстанието. Поради арести на комитетски дейци в околните села денят на потеглянето остава неизвестен и от Русенско не се присъединяват други мъже. През Търновско четниците се придвижват бавно към сборния пункт – Чадър могила, над Стара Загора. По пътя напразно очакват към тях да се присъединят още хора. На 24 септември четата осъбва до село Лефеджийи (дн. село Бряговица, близо до град Стражица, б.а. Р.Р.). Става ясно, че въстанието се проваля и четниците поемат

⁷ Светското име на този мъж, роден в Бургас през 1840 г., сродник на Стефан Караджа, е Одисей Николов Попов. Той завършва духовното училище на остров Халки. От 1863 г. става монах в Хилендарския манастир, където приема монашеското име Симеон. През 1870 г. става протосингел (секретар, б.а. Р. Р.), на Видинския митрополит Антим, а след избора на Антим I за български екзарх – първо е екзархийски протосингел, а от 1872 г. – Варненско-Преславски митрополит. Политическите му възгледи са консервативни (напр. отказва да подпише Търновската конституция през 1879 г.), но като личност е много уважаван. Умира на преклонна възраст през 1937 г. За живота на митрополит Симеон вж. по-подр. Bilchev T. (2007).

обратния път с идея да преминат във Влашко или да се укроят. Скоро въстаниците се разпръсват и само няколко преминават на север от Дунав. Войводата се укрива в село Широково, Русенско, но е предаден от ятака си. След залавянето си прави опит да избяга, застрелвайки със скрития си револвер две запитиета, но е убит⁸.

В общи линии съдбата на останалите въстаници е сходна. За хода на въстанието Иван Радов напр. си спомня следното: новопазарци, „облечени с юнашки дрехи и въоръжени, тръгнаха да се присъединят към тези от Шумен, но като чули, че тия последните, ги изловили, върнали се в Нови пазар, без никой да ги усети“ (Darzhaven arhiv – Varna, f 76k, op. 1, a.e.3, l.3.). Излезлите в Балкана новопазарци са малцина. Между тях са Атанас Радов, Мануш Иванов и Слави Янев (Grozdev 1983: 128).

Въпреки липсата на сериозни бойни действия, турските власти предприемат съответните мерки за потушаването на вълненията. Съставена е извънредна комисия за борба с комитите начело с шуменския каймакамин Хюсеин бей. Започват арести, които продължават и през октомври и ноември в целия регион. Едновременно с това вълни от яростен фанатизъм заливат Новопазарско – село Мадара, село Избул и самия Нови пазар. За нападението над българи в Нови пазар митрополит Симеон пише: „На 14 май в Ени пазар⁹ имаше пазар (каквото става всеки петък там). Него ден турците и черкезите нападнаха на много дюкяни и грабнали, каквото успяха да грабнат. Това разграбване отдавна се крояло от турското население. Трима от тамошните турци, а именно Хафуз Али, Пазарджикли Хафуз, Ибрям и Мехнун заде Хали явно проповядвали, че който е мюсюлманин, трябва да е готов, когато ще се разграби имането на християните, които от три дни и три ноци са били на крак от страх да не би турците да извършат това дето го хортуват. Но най-сетне се задоволиха само с това, което можеха да грабнат от дюкяните... Но и да излезе някой да се оплаче, мъчно се чува. Правосъдието засега спи или жуми. Казаните трима енипазарци, които подигнали народонаселението да разграби християнското имане, ходят си свободни в селото, при всички дето и самият каймакамин научи за тяхната виновност, като беше миналата седмица в Ени пазар“ (Топев 1967: 174-177). Въпреки казаното, турците смятали, че каймакаминът¹⁰ и енипазарският мюдюрин¹¹ закрилят българите, и правили прошение, което щели да поднесат на Вали паша.

След провала на въстанието част от бунтовниците се укриват по родните си места или в съседни селища. Властта продължава да ги търси месеци наред. В Нови пазар е задържан и Иван К. Радов заедно с други членове на революционния комитет. Неговият съратник Неделчо Басмаджи, който успява да избегне ареста, заминава за Варна, за да потърси покровителство за Иван Радов от познати влиятелни турци, търговци от Цариград. Във Варна обаче българският революционер е разкрит, заловен и обесен (Grozdev 1983: 129).

⁸ За съдбата на четата вж. подр. *Mashov (1955: 102-121)*.

⁹ Турското име на Нови пазар.

¹⁰ Каймакамин през XIX век означава управител на кааза (административна единица в Османската империя със значение на окръг).

¹¹ В превод буквално *подуправител*, т.е. заместник на каймакамина. На практика мюдюринът е управляващия нахията (административна единица в Османската империя със значение на голяма община).

Атанас Радов първоначално успява да избяга във Влашко. По-късно същата година през декември минава отново на юг Дунава и загива в Балкана (Grozdev, Zlatkov 1983: 129; Asenov 1929: 62, 63, 99; Marinov 1943: 160-166). За тези събития Иван К. Радов пише за себе си: „На 1875 г., през месец октомври, учителят Ив. К. Радов е бил взет под следствие от турските власти и затворен: 1) по повод на Червеноводската чета под предводителството на Йордан Василев, защото той е извеждал тескерета на момците, които отивали уж по търговия къде Русчук, като е написал сам на турски език кефиллеята – свидетелство за гаранция – и е удрял който и да е печат, между които е оня на тогавашния комисонер в Каспичан Юрд. Василев, когото тоже взели под следствие, като видели, че в някои тескерета е забелязано Йордан Василев – кефалитииле, но благодарение, че той бил приятел на Шуменският каймакамин Даниш Ефенди, та лесно се отървал и 2) по Шуменската чета, която била тръгнала по Стара Загора и в с. Драгоево, Преславска околия, заловена по издайничество. Енипазарският мюдюрин Черкез Исмаил Ефенди доста се мъчил да изтръгне някоя дума от даскал Иванчо..., но не успял и турците повярвали на думите му, че не е девлет-душманларъ (остар. форма със значение „убиец на държавата“) и го освободили“ (Darzhaven arhiv – Varna, f 76k, op. 1, a.e. 3, l.3).

След съдействие от страна на митрополит Симеон¹² Иван Радов е освободен и продължава учителската си дейност в Нови пазар. В края на учебната година, през май 1876 г., на годишния изпит присъства и Варненският и Преславски митрополит Симеон. Впечатлен от работата на младият учител, след края на изпита митрополитът го похвалва за добре свършената работа пред присъстващите църковно и училищно настоятелства и пред родителите. Църковните настоятели Балтаджи Стоян и Христо Янев, които не били в добри отношения с учителя, не могли да изтърпят тези похвали (Grozdev, Zlatkov 1983: 116-117). Те започнали да клеветят Радев пред владиката, че „не си гледа школото, а се занимава с други работи“. Митрополитът, който вероятно чувствал някаква вина за затварянето на усърдния младеж, отговаря, че щом не го искат за учител, той ще го вземе при себе си, защото му трябва точно такъв способен и отговорен човек. След това припомня на смутените настоятели, че даже и Христос не е бил оценен от своите народ и земя (Georgiev 2018: 60).

По-късно висшият духовник предлага на младият учител свещенически сан. По негово настояване Радов го приема. Причините за сближаването им не са известни, но малко след потушаването на Априлското въстание, на 30 май 1876 г., Иван К. Радов е ръкоположен лично от Варненския и Преславски митрополит Симеон в Шуменската съборна църква „Възнесение Христово“ за енорийски свещеник и архиерейски наместник в град Провадия. Така митрополит Симеон успява да предпази бившия учител и революционер в опасните месеци след края на Априлското въстание (Radov, po Georgiev 2018: 60).

* * *

Участието на новопазарския учител Иван К. Радов в Старозагорското въстание през септември 1875 г. не е активно. По-скоро то е епизодично, свързано

¹² Няма преки доказателства за това, но като се има предвид близостта им от съвместната им работа по Първият учителски събор, се предполага, че именно митрополит Симеон е издействал неговото освобождаване. Версия, която тепърва предстои да бъде доказвана.

с подготовката на бунта. Независимо че е част от Новопазарския революционен комитет, Радов не се осмелява да вземе оръжие и да се включи в чета, както правят това няколко негови съратници. Вероятно е наясно, че военските му умения не са на необходимото равнище, докато образованието му дава възможност да помогне ефективно на бъдещите въстаници по свой начин. Прави го с желание и с преданост към революцията.

От недостатъчното количество извори не става ясно какви точно са били отношенията между Иван Радов и Варненския и Преславски митрополит Симеон. Фактът, че владиката го предава, може да се обясни по много начини, един от които е, че е искал да предпази младия и почтен учител от насилствена смърт и „безсмислена“, в представите на митрополит Симеон, гибел. Не е изключено висшият духовник да се е застъпил за затворения учител след ареста, вследствие на което последиците за Радов от революционната му дейност да не са били особено сериозни. Разбира се, това следва първо да се докаже, но доброто отношение е факт и в не малка степен повлиява върху бъдещата кариера на новопазарския педагог.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Asenov 1929:** Asenov, V. Novi Pazar. Kulturno-istorisheski oshek. Sofia [Асенов, В. Нови пазар. Културно-исторически очерк. София].
- Bilchev 2007:** Bilchev, T. Varnenski i Preslavski Simeon. Biografiya. Veliko Tarnovo [Билчев, Т. Варненски и Преславски Симеон. Биография. Велико Търново].
- DA-Varna, f 76k:** Darzhaven arhiv – Varna, f 76k, op. 1, a.e. 3, l.3 [Държавен архив – Варна, ф. 76к, оп. 1, а. е. 3, л. 3].
- DA-Varna, f 76k:** Darzhaven arhiv – Varna, f 76k, op. 1, a.e. 49, l.1 [Държавен архив – Варна, ф. 76к, оп. 1, а. е. 49, л. 1].
- Dzhumaliev 1960:** Dzhumaliev, G. Grad Shumen i Shumenci v revolucionnite borbi predi osvobozhdenieto. – Shumen-Kolarovgrad, kn. 1 [Джумалиев, Г. Град Шумен и шуменци в революционните борби преди освобождението. – Шумен-Коларовград, кн. 1].
- Florova 1968:** Florova, V. Otnoshenieto na varnenskiya i preslavski mitropolit Simeon kam Shumenskoto vystanie ot 1875 g. Izvestiya na dyrzhavnite arhivi, № 16. Sofia [Флорова, В. Отношението на варненския и преславски митрополит Симеон към Шуменското въстание от 1875 г. Известия на държавните архиви, № 16. София].
- Georgiev et all. 2019:** Georgiev, B., D. Ignatovski, S. Minkov, I. Topalilov, V. Paraskevov, T. Todorov. Istoriya na Shumen. Shumen: Ivis [Георгиев, Б., Д. Игнатовски, С. Минков, И. Топалилов, В. Параскевов, Т. Тодоров. История на Шумен. Шумен: Ивис].
- Georgiev 2018:** Georgiev, D. Negovo Vseblagovoyeystvo ikonom Ivan K. Radov – zhivot v sluzhba na boga i Balgaria. // Zhurnal za istoricheski i arheologicheski izsledvaniya [Георгиев, Д. Негово Всеблагоевейство иконом Иван К. Радов – живот в служба на бога и България. // Журнал за исторически и археологически изследвания].
- Grozdev, Zlatkov 1983:** Grozdev, G., G. Zlatkov. Novi Pazar. Sofia [Гроздев, Г., Г. Златков. Нови пазар. София].
- Grozdev 2022:** Grozdev, G. Razdumki ot Novopazarsko. T. 3. Sofia [Гроздев, Г. Раздумки от Новопазарско. Т. 3. София].
- Lyubanova 2001:** Lyubanova, L. Hristo Botev i mitropolit Simeon. // Vazrazhdane, kn. 3 [Любенова, Л. Христо Ботев и митрополит Симеон. // Възраждане, кн. 3].

Годишник на ФХН, XXXV A

- Mashkov 1955:** *Mashov, Hr. Chervenovodskata sheta 1875 godina. // Voennoistoricheski sbornik, №3 [Машков, Хр. Червеноводската чета 1875 година. // Военноисторически сборник, № 3].*
- Marinov 1983:** *Marinov, V. Plivskovskoto (Abobsko) pole. Poselishtno geografsko prouchvane. Sofia [Маринов, В. Плисковското (Абобско) поле. Поселищно географско проучване. София].*
- Obretenov 1983:** *Obretenov, N. Spomeni za bylgarskite wastaniya. Pod red. na Mihail Arnaudov. Sofia [Обретенков, Н. Спомени за българските въстания. Под ред. на Михаил Арнаудов. София].*
- Penkov 1960:** *Penkov, M. Panayot Volov. – In: Shumen-Kolarovgrad. Ch.1. Kolarovgrad [Пенков, М. Панайот Волов. – В: Шумен-Коларовград. Ч.1. Коларовград].*
- Popov 1960:** *Popov, B. Panayot Volov kato uchitel. – In: Shumen-Kolarovgrad. Ch.1 [Попов, Б. Панайот Волов като учител. – В: Шумен-Коларовград, Ч.1].*
- Radov 1904:** *Spomen za 40-godishninata na sveshtenicheska i uchitelska deinost na ikonoma I. Radov, otpraznuvana na 30 mai 1904 g. v gr. Varna. Plovdiv [Спомен за 40-годишнината на свещеническа и учителска дейност на иконома И. Радов, отпразнуван на 30 май 1904 г. в гр. Варна. Пловдив].*
- Stoyanov 2010:** *Stoynov, I. Istoriya na balgarskoto vazrazhdane. Veliko Tarnovo [Стоянов, И. История на Българското възраждане. Велико Търново].*
- Tonev 1967:** *Tonev, V. Dokumenti za revolyutsionното dvizhenie v Shumenskiyat kraj prez 1875 i 1876 g. (Iz korespondentsiyata na Varnensko-Preslavkia mitropolit Simeon). Izvestia na narodnia muzey. Shumen, kn. 4. Varna [Тонев, В. Документи за революционното движение в Шуменският край през 1875 и 1876 г. (Из кореспонденцията на Варненско-Преславкия митрополит Симеон). Известия на народния музей. Шумен, кн. 4. Варна].*